

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

Son 8 Jild 4
2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ**

№ 8 (4) - 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2024

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

Турсунов Равшан Нормуратович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Холикулов Ахмаджон Боймаҳамматович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Габриэльян Софья Ивановна – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Миллий Университети.

Саидов Сарвар Атабулло ўғли – катта илмий ходим, Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази, илмий тадқиқотлар бўлими.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Насирходжаева Дилафруз Сабитхановна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Остонокулов Азамат Абдукаримович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент молия институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Хожаев Азизхон Саидалохонович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Фарғона политехника институти

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакарров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Саидова Камола Усканбаевна – фалсафа фанлари доктори, “Tashkent International University of Education” халқаро университети;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Ўроқова Ойсулов Жамолiddиновна – фалсафа фанлари доктори, доцент, Андижон давлат тиббиёт институти, Ижтимоий-гуманитар фанлар кафедраси мудири;

Носирходжаева Гулнора Абдукаххаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизиллович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳасанов Шавкат Аҳадович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Бахронова Дилрабо Келдиёровна – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Мирсанов Ғайбулло Қулмуродович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАР:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳакимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлар номзоди, Тошкент давлат юридик университети;

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Хашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Каюмова Насиба Ашуровна – педагогика фанлари доктори, профессор, Қарши давлат университети;

Тайланова Шохидат Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент;

Жуманиёзова Муҳайё Тожиевна – педагогика фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Ибрахимов Санжар Урунбаевич – педагогика фанлари доктори, Иқтисодиёт ва педагогика университети;

Жавлиева Шахноза Баходировна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети;

Бобомуротова Латофат Элмуродовна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Шамшетова Анжим Караматдиновна – психология фанлари доктори, доцент,

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабобовна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси.

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атақулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Бегамова Насиба Холмурзаевна</i> МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА АГРАР СОҲА ХОДИМЛАРИНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШДА ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИКНИНГ РОЛИ (ЎЗБЕКИСТОН ЖАНУБИЙ ВИЛОЯТЛАРИ МИСОЛИДА)	11-19
<i>Насиратдинов Сапар Жеткербай-улы</i> ЭТНОГРАФИК ТАДҚИҚОТЛАРДА ФОТОГРАФИЯНИНГ ЎРНИ	20-25
<i>Нарманов Феруз Асфандиёрович</i> ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЖАЛОЛИДДИН МАНГУБЕРДИ ҲАЁТИ ВА ФАОЛИЯТИНИНГ ЎҚИТИЛИШИ	26-30
<i>Rustamov Ilxomidin</i> “O‘ZBEKISTON - 2030” STRATEGIYASI – XALQ STRATEGIYASI (YANGI O‘ZBEKISTON TARIXI)	31-34
<i>Normo‘minov Aziz</i> O‘ZBEKISTONLIK SPORTCHILARINING PARAOLIMPIYAMUSOBAQALARIDAGI ISHTIROKI	35-39
<i>Turdiboyeva Gulmira</i> VOYAGA YETMAGANLAR HUQUQBUZARLIGIGA QARSHI KURASH BO‘YICHA TARG‘IBOTLAR SAMARASI	40-44
<i>Xamidova Shoiras Rasulovna</i> PARASPORT TURLARI VA ULARNING QONUNIYATLARI	45-51
<i>Ахмедов Жасурбек Зокиржонович</i> МАДАНИЯТШУНОСЛИК ВА НОМОДДИЙ МАДАНИЙ МЕРОС ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ ФАОЛИЯТИ ТЎҒРИСИДА	52-54

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Raximov To‘xtabek Jumaboyevich</i> KICHIK BIZNES KORXONALARINING EKSPORT SALOHİYATINI OSHIRISHGA TA’SIR QILUVCHI OMILLAR TAHLILI	55-60
<i>Allaberganov Xushnud Allaberganovich</i> TASHQI SAVDO SALOHİYATINING MINTAQA IQTISODIYOTIDA TUTGAN O‘RNI	61-68
<i>Амбарцумян Анастас Алексеевич</i> МЕЖДУНАРОДНЫЕ ТРАНСПОРТНЫЕ КОРИДОРЫ: СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ВЫГОДА И ПОИСК РЕШЕНИЯ НЕПРОСТЫХ ЗАДАЧ	69-81
<i>Baqoeva Dilfuza</i> SANOAT KORXONALARIDA SOTUV TIZIMINING OLIB BORILISHI, MOHIYATI VA YO‘NALISHLARI	82-86
<i>Adilov Mirkomil Miralimovich</i> TIJORAT BANKLARI KREDIT QO‘YILMALARINING MANBALARINI TAKOMILLASHTIRISH	87-93

Donayev Sheroli Burxonovich

DON MAHSULOTLARI KORXONALARIDA RIVOJLANTIRISH ASCENT

STRATEGIYASINING AHAMIYATI 94-101

Кахаров Жасур Абулқосимович

ГАСТРОНОМИЯ ТУРИЗМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ

МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ 102-109

Рахмонов Шухрат Шавкатович

ТУРИСТИК МАҲСУЛОТ ДИВЕРСИФИКАЦИЯСИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ 110-117

Sherov Alisher Bakberganovich

OLIY TA'LIM MUASSASALARINI MOLIYALASHTIRISHNING HUQUQIY ASOSLARI 118-129

09.00.00 – FALSAFA FANLARI*Tag'oyeva Dilnavoz Narziqulovna*

MAHMUDXO'JA BEHBUDIY MA'RIFATPARVARLIK G'OYALARI VA ULARNING IJTIMOYIY-

AXLOQIY MUNOSABATLARDAGI KONSTRUKTIV MOHIYATI 130-135

Muhamedov Asror

G'ARB RENNESANSIGA TURTKI BO'LGAN OMILLAR 136-145

Aripova Zulfiyaxon Salijanovna

HOZIRGI ZAMONDA ETIKA VA ESTETIKANI O'QITISHNING AMALIYIJTIMOIY

AHAMIYATI 146-151

Abdumalikov Abdulatif Abidjanovich

INSONNING TABIATGA NOOSFERAVIY MUNOSABATINI YUKSALTIRISH

ZARURIYATI 152-156

Xolmatov Uchqunjon Xamidullayevich

AXBORIY-PSIXOLOGIK VA MADANIY TAHDIDLAR SHAROITIDA MILLATLARARO TOTUVLIK

VA HAMJIXATLIKNI TA'MINLASHNING TA'LIMIY-TARBIYAVIY VAZIFALARI 157-162

Шоназаров Жамшид Шухратович

ЖАДИДЛАР ҒОЯЛАРИ ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН СТРАТЕГИЯСИ БИЛАН ҲАМОҲАНГ 163-168

Ho'janova Tamara Jo'raevna

YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLARINI AXBOROT URUSHI DAVRIDA MAFKURAVIY

TAJOVUZLARDAN ASRASH OMILLARI 169-174

Quchqorov Javlon Suyundik o'g'li

MILLIY G'OYA VA DEMOKRATIK O'ZGARISHLAR DIALEKTIKASIGA MADANIY HODISALAR

SIFATIDA QARASH 175-179

Muxtorova Tutixon

GLOBALLASHUV JARAYONLARIGA FALSAFIY YONDASHUVLARNING O'ZIGA

XOS JIHATLARI 180-186

Rahmonova Mavluda Abdusamadovna

ABDURAUF FITRATNING "OILA" ASARIDA JAMIYAT MA'NAVIY-AXLOQIY RIVOJIGA DOIR

QARASHLARI TAHLILI 187-194

Pirnazarov Nurnazar

TANA, RUX VA MA'NAVİYATNING INSON BORLIG'IDAGI AKS ETISHINING

FALSAFIY TAHLILI..... 195-201

Ismailov Dilshod Baxriddinovich

DAVLAT FUQAROLIK XIZMATCHILARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING

MA'NAVİY-AXLOQIY SEGMENTI:KOMPARATIV YONDASHUV 202-209

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

Yuldoshova Shaxnoza Azimboyevna

RAY BREDBERI VA ISAJON SULTON ASARLARIDA MA'RIFATPARVARLIK MOTIVLARI

TALQINI 210-216

Bozorbekov Ahmadbek

O'ZBEK TERMINOLOGIYASIDA TEXNIK, ZAMONAVIY LOGISTIKA SOHASIDAGI

TERMINLARNING YASHALISH MODELLARI VA PARADIGMATIKASI 217-230

Xamrayev Fozilbek Yo'ldoshevich

ZAMONAVIY O'ZLASHMALARNI MILLIYLASHTIRISHDA O'ZBEK TILINING TARIXIY ZAXIRA

MANBALARIDAN FOYDALANISH 231-236

O'tebaeva Dilbar

TURKIY TILLARGA UMUMIY BO'LGAN EKOLOGIK ATAMALAR 237-242

Asqarova Shaxnoza Kamolidinovna

EPIK KLISHELAR HAMDA ULARNING INGLIZ VA NEMIS TILLARIDAGI TALQINI

("ALPOMISH" DOSTONI MISOLIDA) 243-247

Kadirova Zaynab Bakoyevna

INGLIZ TILIDAGI REKLAMANING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI 248-252

Allaberganova Nilufar Matnazar qizi

QOFIYA ASOSLARIDAGI MATNLARNING LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARI 253-256

Nabiyeva Rushana Jamol qizi

OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARI NOMLARI LEKSIK-SEMANTIK GURUHINING MA'NOVIY

GURUHLARI VA ULARDA YANGI O'ZLASHMALARNING ISHTIROKI HAQIDA 257-262

To'rayeva Iroda Sheramatovna

FOLKLORIZMLAR TIZIMIDA ETNOGRAFIK FOLKLORIZMLARNING O'RNI VA

SPETSIFIKASI 263-268

Qodirova Munisa Erkinjon qizi

BADIIY MATNDA QO'LLANILGAN SAN'ATGA OID TERMINLARNING LEKSIK TIPOLOGIYASI

(INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA) 269-272

G'aniyeva Nozanin G'ayratovna

MARKAZIY OSIYODA JADID AYOLLARINING PATRIARXAL TUZILMALAR VA

MUSTAMLAKACHILIK ZULMIGA QARSHI CHIDAMLILIGI VA QARSHILIGI 273-277

Zaripova Dilfuza Baxtiyorovna

TURKIY ADABIYOTDA "IBROHIMI ADHAM" QISSALARI TAHLILI 278-284

Eshniyazova Maysara Becnazarovna

ALISHER NAVOIYNING "ARBA'IN" ASARIDAGI HADISLAR BAYONIDA G'OYAVIY-BADIIY

IFODA MUKAMMALLIGI 285-292

Raxmonova Dildora Mirzakarimovna

O'ZBEK JADID ADABIYOTIDA OVRUPO MADANIYATI TALQINI 293-298

12.00.00 – YURIDIK FANLAR*Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna*

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI HUQUQIY TIZIMLARIDA KODEKSLASHTIRISH

JARAYONINING AYRIM NAZARIY-HUQUQIY MASALALARI 299-306

Узакова Гўзал Шариповна

ШАҲАРЛАР ВА БОШҚА АҲОЛИ ПУНКТЛАРИДА АТРОФ МУҲИТНИ МУҲОФАЗА

ҚИЛИШНИНГ ЭКОЛОГИК-ҲУҚУҚИЙ ТАЛАБЛАРИ 307-325

Пулатова Нодирахон Собиржоновна

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ УСТРАНЕНИЯ СУДЕБНЫХ ОШИБОК В ОБЕСПЕЧЕНИИ

ПРАВ ЧЕЛОВЕКА 326-332

Nizamatdinov Kayrat Keunimjaevich

MOBIL ALOQA XIZMATI KO'RSATISHDA MILLIY ALOQA OPERATORLARINING FAOLIYATINI

HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNI TAKOMILLASHTIRISH 333-341

Абдурахманова Нодирахон

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В

ОНЛАЙН АРБИТРАЖАХ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ 342-345

Bokiyev Jahongir Nurmatjon o'g'li

TA'LIM Olish HUQUQINING GENEZISI HAMDA UNING YURIDIK TABIATI 346-356

Madiyev Faxriddin Xoshim o'g'li

SHAXSIY HAYOT DAXLSIZLIGI HUQUQINI TA'MINLASH MASALALARI 357-368

Утанов Фурқат

ИНДИВИДУАЛЛАШТИРИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА ТОВАР БЕЛГИСИНИНГ ҲУҚУҚИЙ

МАҚОМИ 369-374

Dilboboyev Nozimbek Shavkat o'g'li

XALQARO VA MILLIY DARAJADA INVESTITYA QONUNCHILIGINING RIVOJLANISH

TENDENSIYASI 375-381

Назарова Марҳабо

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА И РАЗВИТИЕ ЖЕНСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В

УЗБЕКИСТАНЕ 382-386

Абулхайров Рустамхон Ибодуллаевич

ПОРТЛАШ СОДИР БЎЛГАН ЖОЙНИ КЎЗДАН КЕЧИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЎТКАЗИШ

МАСАЛАЛАРИ 387-400

Абдусамиева Дилрабо Абдувахоб кизи

ВОПРОСЫ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ БЫВШИХ ОСУЖДЕННЫХ В НЕКОТОРЫХ

МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТАХ..... 401-406

Abdikhakimov Islombek

LEGAL RELATIONS AND STAKEHOLDERS IN QUANTUM TECHNOLOGIES REGULATION: A

COMPREHENSIVE ANALYSIS OF GOVERNANCE FRAMEWORKS 407-412

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI*Djabbarova Nilufar Baxtiyarovna*

TALABA-QIZLARDA LIDERLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDA FALSAFIYPEDAGOGIK

YONDASHUVLARNING ROLI 413-417

Mamatqosimov Jahongir Abirqulovich

BO'LAJAK REJISSYORLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI ADABIY ASARLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISHDA DEBYUT MASHG'ULOTLARINING AHAMIYATI 418-423

Kurbanova Shukurjon Yeldashbayevna

HOFIZ XORAZMIY DIDAKTIK QARASHLARINI O'RGANISHNING HOZIRGI HOLATI 424-429

Ismoilova Shodiyaxon Xusanboy qizi

NEMIS TILIDAN KEYIN INGLIZ TILI O'RGANISH JARAYONIDA FONETIK INTERFERENSIYANI YUZAGA Keltiruvchi omillar 430-435

Salimov Ma'ruf Eshdovlat o'g'li

O'QUVCHILARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI 436-439

Палванова Умида Бахрамовна, Тургунов Собитхон Ташпулатович, Якубова Азада Ботировна

ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ ОБУЧЕНИЕМ СТУДЕНТОВ НАВЫКАМ ОКАЗАНИЯ ПЕРВОЙ ПОМОЩИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА 440-444

Rasulova Fotima Farxotovna

O'QUVCHILARNI IJODIY FIKRLASHGA YO'NALTIRISHNING NAZARIY VA USLUBIY YO'NALISHLARINING ILMIY TAHLILI..... 445-450

Saidxo'jayev Muhammadxo'ja Ma'rufxo'ja o'g'li

YOSHLARNI MA'NAVIY-MA'RIFIY TARBIYALASHDA IJTIMOY - PEDAGOGIK OMILLAR VA ULARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI..... 451-456

Utepbergenov Aydos Janabayevich

SAHNA NUTQI O'QITISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI 457-461

Nozima Muqimovna Hamdamova

MAJBURIY FANLARDAN TALABLARNING KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA GRAFIK DASTURLARIDAN FOYDALANISH..... 462-467

Received: 30 July 2024
Accepted: 5 August 2024
Published: 15 August 2024

Article / Original Paper

ECOLOGICAL TERMS COMMON TO TURKISH LANGUES

Utebaeva Dilbar

Doctoral student of Karakalpak State University

Abstract. This article aims to study the emergence, development, and etymology of environmental terms in the Karakalpak language. Most ecological terms in Turkic languages share meaning. The article examines different ecological terms, their usage in Turkish languages, and their phonetic and grammatical characteristics. Ecological terms often consist of everyday words, yet they take on unique and intriguing terminological meanings within the field of ecology. The article presents the variants of "duman," "dovul," "saksovol," and other environmental terms in Turkish languages, along with their respective meanings. The article also discusses etymological research and semantic term development. The article provides information about the formation of environmental terms in the Karakalpak language, their historical development, and their significance in linguistics. This study demonstrates the similarity of ecological terms in Turkic languages and their closeness in meaning while also providing important information for studying the language's historical development and lexicology.

Keywords: ecological terms, Turkic languages, etymology, terminological meaning, natural phenomena.

TURKIY TILLARGA UMUMIY BO'LGAN EKOLOGIK ATAMALAR

O'tebaeva Dilbar

Qoraqalpoq davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola Qoraqalpoq tilidagi ekologik terminlarning paydo bo'lishi, rivojlanishi va etimologiyasini o'rganishga qaratilgan. Ekologik terminlarning ko'pchiligi turkiy tillarga xos bo'lib, ular o'rtasida ma'no jihatidan umumiylik mavjud. Maqolada turli ekologik atamalar, ularning turkiy tillarda qanday ishlatilishi, fonetik va grammatik xususiyatlari tahlil qilingan. Ekologik terminlarning ko'plab qismlari kundalik hayotda tez-tez ishlatiladigan so'zlardan tashkil topgan, ammo ekologiya sohasida ular maxsus terminologik ma'no kasb etadi. Misol tariqasida, "duman," "dovul," "saksovol," va boshqa ekologik terminlarning turkiy tillardagi varianti va ularning ma'nosi keltirilgan. Maqola, shuningdek, etimologik tadqiqotlar va terminlarning semantik rivojlanishiga ham e'tibor qaratadi. Qoraqalpoq tilida ekologik terminlarning qanday yasaliishi, ularning tarixiy rivojlanishi va tilshunoslikdagi ahamiyati haqida ma'lumot berilgan. Bu tadqiqot ekologik terminlarning turkiy tillar o'rtasidagi o'xshashliklarini va ularning ma'no jihatidan bir-biriga yaqinligini ko'rsatadi, shu bilan birga, tilning tarixiy rivojlanishi va leksikologiyasini o'rganish uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: ekologik terminlar, turkiy tillar, etimologiya, terminologik ma'no, tabiat hodisalari.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I8Y2024N33>

Kirish. Qoraqalpoq tili lug'at tarkibidagi ekologik terminlarning paydo bo'lishi ilk davrlarga borib taqaladi. Shuning uchun ham ekologiyaga oid terminlarni leksik qatlamlarga ajratib qarasak, ularning aksariyati turkiy tillarga umumiy ekologik terminlardan tashkil topganligi ma'lum bo'ladi. Qoraqalpoq tiliga kirib kelgan ekologik terminlar ichida rus tilidan

va rus tili orqali boshqa tillardan kirib kelgan soʻzlar unumli qoʻllanishiga qaramay, ular ichida turkiy tillarga umumiy terminlar ham koʻp uchraydi. Masalan: *Duman* atmosferaning quyi qatlamlarida vujudga keladigan mayda suv tomchilari. Bu soʻz butun "izgarliq" otiga -a qoʻshimchasi orqali yasalgan va undan -n qoʻshimchasi bilan ot yasagan. Qadimgi turkiy tilda hozirgi maʼnosida qoʻllangan [9;359].

Turkiy tillardagi, jumladan, qoraqalpoq tilidagi bunday soʻzlarning fonetik leksik, leksik-semantik va grammatik xususiyatlarini oʻrganish tillarning tarixiy rivojlanish bosqichlarini oʻrganishda muhim ahamiyatga ega. Har qanday soʻzning kelib chiqishini oʻrganish orqali tilning etimologiyasi ham tadqiq qilinadi. Etimologiya leksikologiyaning bir qismi sifatida tilshunoslikda oʻrganiladi. Soʻzlarning etimologik xususiyatlariga olimlar ertadanoq eʼtibor berganlar. Etimologiyaga turli davrlarda turlicha qaralgan. Turli tematik guruhdagi soʻzlarning etimoni bir xil mezonlar asosida aniqlanadi. Shuning uchun etimologiya turli sohalaridagi soʻzlarning etimonini ochib berishga xizmat qiladi. Qoraqalpoq tilida soʻzlarning etimologik tahliliga bagʻishlangan maxsus ishlar mavjud emas. Lekin ayrim soʻzlarning etimoni haqida maʼlumot beruvchi maqolalar bor. Bu maqollarda turli guruhdagi soʻzlarga etimologik, koʻp hollarda esa tarixiy maʼlumotlar beriladi. Hozirgi davrda koʻpchilik tillarda olib borilgan va olib borilayotgan etimologik tadqiqotlarning maʼlum oʻrnini subyektiv fikrlar tashkil etishi tabiiy hol. Shu bilan birga xalqning hayot tarixini, moddiy va madaniy hayotini oʻrganish zarurati tugʻiladi.

Etimologik tadqiqotlar fonetik, morfologik va semantik tamoyillarga tayanadi. Soʻz turkumini toʻgʻri aniqlashning yagona qoidasi hisoblangan bu tamoyillar tadqiqot obyekti boʻlgan har bir tilning rivojlanish qonuniyatlariga asoslanadi. Etimologik tadqiqot oʻz oldiga qoʻygan maqsad va vazifalariga koʻra turlicha boʻlib keladi. Bu haqda oʻzbek tilshunosi Sh.Rahmatullayev soʻzlarni etimologik jihatdan oʻrganish ikki xil yoʻl bilan: birinchidan, oʻsha soʻzning maʼno tomoniga eʼtibor qaratilsa, ikkinchidan, tovush xususiyatlari oʻrganiladi, deb koʻrsatadi. Turkiy tillardagi ayrim ekologik terminlarning etimologiyasi bir qator olimlar tomonidan tadqiq etilgan boʻlsa-da, hali u koʻp izlanishni talab qiladigan masalalardan biridir.

Turkiy tillarga xos ekologik terminlarning aksariyat qismi osmon, yer, suv, umuman tabiat bilan bogʻliq tub soʻzlarimizdan iborat. Turkiy tillarning barchasida qoʻllaniladigan va bir xil maʼno ifodalovchi ekoleksikaga *dawıl* soʻzini misol qilib keltirish mumkin. *Dawıl* soʻzi bolqor tilida *tavul*, qumlik va noʻgʻay tillarida *davıl* / *dawıl*, oʻzbek tilida *dovul*, oltoy tilida *duul*, tuva tilida *davıl*, yoqut tilida *tial*, qoraqalpoq tilida esa *dawıl* shaklida qoʻllanilib barchasi "boʻron, kuchli shamol" maʼnosini ifodalash uchun ishlatilgan.[1;5]. Bu soʻz barcha turkiy tillarda bir xil maʼnoda qoʻllangan va faqat fonetik jihatdan shu tillarga mos oʻzgarishlar bilan qoʻllanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Shuningdek, *yer, suv, olov, togʻ, uy* kabi ekologiyaga oid soʻzlar ham barcha turkiy tillarda bir xil maʼno anglatib, fonetik xususiyatlari jihatidangina biroz farqlanib keladi. Ulama til tuzilishida eng asosiy leksik birliklar mumtoz namunalar (Γ, ΓC, CF, CFC, ΓCC, CFCC) boʻyicha shakllangan desak, turkiy tillarning oʻzaro yaqin-uzoqligini aniqlashning ham asosiy sharti ham shu bir xil, yaʼni bir xil ildizlarning ichki rivojlanish qonuniyati boʻyicha yuzaga kelgan invariantni koʻramiz [7;8]. Qozoq olimi A.Qaydar yuqorida keltirilgan soʻzlarni 13 tilda qanday aytilishini jadval asosida koʻrsatib, imlosida 30 xil xususiyat borligini taʼkidlaydi. Bu soʻzlar turkiy tillarda turlicha fonetik oʻzgarishga uchragani bilan kelib chiqish manbai va anglatadigan maʼnosi bir xil. Masalan, *shól* termini sahro, qurgʻoqchilik, keng, suvsiz dala degan maʼnoni anglatadi. Bunday joylarda havo haddan

tashqari quruq bo'lib, namlik yetishmaydi, shu sababli o'simliklarning o'sishi, rivojlanishi uchun noqulay sharoit hukmronlik qiladi. Bu termin O'rxun-Enasoy yozma yodgorliklarida "dala, ochiqlik" degan ma'noni anglatgan. U ko'pchilik turkiy tillarda, masalan, o'zbek tilida *cho'l*, qozoq tilida *shól*, turkman tilida *chel*, oltoy tilida *chól* variantlari "cho'l, sahro, keng dala" ma'nolarida qo'llanadi.

Turkiy tillarga xos ekologik terminlarga kundalik hayotimizda tez-tez qo'llanib kelayotgan ekologik terminlarni kiritamiz. Ularga chang, namlik, atrof-muhit, daraxt, buta kabi hamma tushunadigan atamalar kiradi. Bu so'zlar hayotda tez-tez ishlatiladigan so'zlar qatoriga kirishi bilan birga, ekologiya sohasida termin sifatida ham unumli ishlatiladi. Bunday terminlar semantik yo'l bilan hosil bo'ladi.

Muhokoma. Terminlar semantik usul orqali yasalganida lug'at tarkibida mavjud u yoki bu so'zga qo'shimcha terminologik ma'no yuklanadi, so'z terminologiyalanadi, ushbu atama definitivlik vazifasini bajaruvchi nominatsiya sifatida qabul qilinadi[2;56]. Ekologiyaga oid terminlar ham asosan semantik usul orqali hosil bo'ladi, ya'ni kundalik hayotda qo'llaniladigan so'zlarga terminologik ma'no yuklanadi. Masalan: Daraxt - ko'p yillik, yerusti qismi yog'ochlashgan, balandligi ikki metrdan kam bo'lmagan, asosiy tanasi yaxshi shakllangan o'simlik. Yashash sharoiti - tirik organizmlarning yashashi uchun zarur bo'lgan muhit omillarining yig'indisi mavjud joy [4;47]. Demak, biz oddiy so'z sifatida qaraydigan yuqorida keltirilgan terminlar ekologiya sohasida terminologik xizmatni bajarib, ma'lum bir tushunchani anglatadi. Ekologik atamalar hududlarga bog'liq holda ham o'ziga xoslikka ega bo'lishi mumkin. Chunki tilda ma'lum bir ekologik terminning unumli yoki unumsiz qo'llanilishi, yoki umuman qo'llanilmasligi o'sha hududning ekologik holati bilan chambarchas bog'liq. Masalan: Qoraqalpog'iston hududida ekologiyasi bo'yicha *sho'r shamol*, *saksovul*, *qum bo'roni*, *sho'r tuproq*, *Orol dengizi* kabi tushunchalar keng tarqalgan. Bu atamalar bevosita hududimizning ekologik holatini aks ettiradi va tilimizda ham unumli qo'llanadi. Masalan, *saksovul* (*seksewil*)-qumloq, cho'llarda o'sadigan o'simlik [5;197]. Bu o'simlik nomi so'nggi yillarda ekologiya sohasida ham unumli ishlatiladigan terminga aylanib ulgurdi. Chunki, ekologik vaziyatning o'zgarishi bilan shunga aloqador terminlarning qo'llanilishida (yangi terminlar kirib kelishi yoki so'zlarga terminologik ma'no yuklanishi) ham o'zgarishlar bo'ladi.

Hozirgi qoraqalpoq adabiy tili leksikasida umumturkiy tillar uchun umumiy o'z lug'at qatlamining asosini tashkil etuvchi so'zlarning quyidagi turlari uchraydi. Ayniqsa, tabiat hodisalariga aloqador *ay*, *kún*, *aqash*, *taw*, *jer*, *suw*, *qar*, *jawín*, *kól*, *tún*, *quyash*, *jánlik* so'zlari, yer osti boyliklari bo'lgan *altín*, *gúmis*, *temir*, *shoyín*, *mis* va h.k.

Shunday qilib, ekologiya biologiya, geografiya kabi qator sohalar bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi sababli, unda qo'llaniladigan terminlar ham ko'pchilikni tashkil etadi. Shu bilan birga kundalik hayotimizda qo'llaniladigan chang, qurum, tutun, ifloslanish, namlik kabi so'zlar ham ekologiya sohasida termin sifatida ishlatilishini ta'kidladik. Lekin bularning barchasi ham yadroviy terminlar emas, balki chegara (periferiyadagi) terminlar qatoriga kiradi. Shu bilan birga atrof-muhit, oziq zanjiri, qo'riqxonaga kabi bir qator atamalarni yadro terminlar tarkibiga kiritsak bo'ladi.

Natija. Turkiy tillarga umumiy ekologik terminlarning aksariyati hammaga tushunarli, kundalik hayotda ishlatiladigan so'zlar bo'lishi bilan birga, ekologiya ilmda alohida terminologik ma'noga ega bo'lgan so'zlar kiradi. Masalan: *shan*, *jaylaw*, *kúl*, *topıraq*, *dawıl*, *shaqmaq*, *duman*, *tútin* h.k.

Jaylaw - qishloq chorva mollarini yoyib boqishga mo'ljallangan, shuningdek, tabiiy va ekilgan o'tlar mo'l o'sadigan hudud. Bu so'z eski turkiy tildan kirib kelgan bo'lib, o'zagi "yay" [9;130] so'zi bo'lib, bizningcha "*keñeytirilgen, tapqa keltirilgen*" degan ma'nolarni anglatadi.

Kúl - organik moddalar yongandan keyin qoladigan, undan tashqari yonish xususiyatiga ega bo'lmagan modda. Olimlar va tadqiqotchilar kulning tarkibini tekshirish orqali ma'lum bir o'simlik (hayvon) tanasida, qanday elementlar yetishmasligini aniqlaydilar [9;54]. Bu termin qadimgi turkiy tildan kirib kelgan bo'lib, "*qandaydir bir moddaning yonishidan hosil bo'lgan mineral*" degan ma'noni anglatadi.

Qara topıraq - namlik va issiqlik yetarli darajada bo'ladigan turli ekinlar mo'l o'sadigan dala hududining tuprog'i. Bu qo'shma termindagi birinchi komponent qora so'zi eski turkiy tilidan kirib kelib, bizningcha "*ko'mir rangiga o'xshash rang yoki eng to'q rang*" ma'nolarida qo'llanadi. Tuproq so'zida eski turkiy tildan kirib kelib, "yerning mayda kukuni" [9; 210] degan ma'noni bildiradi.

Batpaq - yer osti suvlari yer yuzasiga yaqin joylashgan, yomon suv oqib to'xtab qolgan joylarda namlik ko'payib, botqoq hosil bo'ladi. Suvi salqin (sovuq suvni o'simliklar hazm qila olmaydi) tuprog'i og'ir (og'ir tuproq orasida havo kam bo'ladi) bo'lgani uchun botqoqlikda o'simliklar ko'p o'smaydi. Bu termin eski turkiy tilidagi "bat" [9;60] fe'lga so'z yasovchi qo'shimcha qo'shilishi orqali yasalgan bo'lib, "*oyoq qo'ysa botadigan joy*" degan ma'noni anglatadi. Bu termin boshqird tilida *batkak*, o'zbek tilida *botqoq*, uyg'ur, oltoy tillarida *patkak*, ozarbayjon tilida *batlak*, chuvash tilida *putlax*, qumiqlik tilida *batmak*, turkman tilida *batka/batga*, turk tilida *batak*, qozoq, qoraqalpoq tillarida *batpaq* shaklida qo'llanadi [3;67]. Bu terminning kelib chiqishi "*bat, batıw*" fe'lga borib taqaladi. Qoraqalpoq tilida botqoq terminiga sinonim sifatida balchiq atamasi ham ishlatiladi. "*Balshıq*" so'zi eski turkiy tildagi "*bal*" degan tub so'zdan yasalgan. Bu tub so'z yumshoq, suyuq, tez eziluvchan, yoyilib ketadigan narsalarga oid tushunchalarga nisbatan ishlatiladi. Masalan, buryat-mo'g'ul tilida *bal*, chuvash tilida *palka*, qirg'iz, qozoq tillarida *balch/bılsh* kabi so'zlar loyni bosgandagi tovushga eliklab aytilgan so'zlardir. Ko'pchilik turkiy tillarda *bal* so'zidan hosil bo'lgan "qattiq narsaning erishi" ma'nosini bildiruvchi *balqıw* fe'li mavjud bo'lib, undan "*loy, botqoq*" ma'nosidagi balqich so'zi hosil bo'lgan. Shu ma'noda bu so'z turkiy tillarning ko'pchiligida uchraydi: shor tilida *palgash*, oltoy tilida *palkash*, qirg'iz tilida *balqıch/balchıq*, turkmancha *palchıq*, mo'g'ulcha *balchig* va h.k. [6;55]. Qoraqalpoq adabiy tilida botqoq atamasi ekologik termin sifatida unumli ishlasa, balchiq so'zi esa ko'pincha og'zaki so'zlashuv tilida ishlatiladi.

Teñiz so'zi ham turkiy tillarga xos terminlar sirasiga kiradi. Bu termin tatar tilida *dıñgez*, turk tilida *deniz*, ozarbayjon tilida *dániz*, qumlik, o'zbek tillarida *dengiz* deb ishlatiladi.

Dala -daraxt kabi o'simliklar chatishmaydigan, asosan mayda o'simliklar o'sadigan iqlimi quruq, yog'ingarchilik kamligidan yozi issiq bo'ladigan hudud. Bu atama turkiy tillarga umumiy so'z bo'lib "*keng maydon*" degan ma'noni anglatadi.

Toğay - daraxt, buta kabi o'simliklar majmuasidan tashkil topgan tabiiy muhit. O'rmonlar siyrak bargli, qalin bargli, aralash bargli o'rmonlarga bo'linadi. Eski turkiy tilga mushtarak so'z hisoblanadi.

Jirtqıshlıq hayvonlarning (ayrim o'simliklarning) boshqa hayvonlarni tutib o'ldirish orqali oziqlanish usuli. Yirtqichlik so'zidagi tub morfema hisoblangan "yirt" so'zi qadimgi turkiy so'z bo'lib, asosiy ma'nosi "*kuch bilan ora ochmoq*" degan ma'noni anglatadi. Yirt so'zi o'ziga so'z yasovchi affikslarni qabul qilib olib, yirtqichlik yangi ma'noli so'zi paydo bo'lgan.

Qum tóbe (barxan) - qumli cho'l hududlarida qumning shamol kuchi bilan ko'chishidan hosil bo'lgan, do'ng qilib uyulgan qumtepalar. Tashqi ko'rinishi yarim oy yoki o'rkachsimon bo'ladi. Shamol kuchi bilan bu qumtepalar ko'chib, ba'zan yaqin atrofdagi uylarni, qurilishlarni bosib qolib, katta zarar keltiradi. Bu termin ikki turkiy tilga mushtarak so'zlarning zanjirlanishidan hosil bo'lgan [8;62].

Bezgek - odamlarning (ba'zan boshqa umurtqali hayvonlarning) o'ta xavfli yuqumli kasalligi. Kasallikni bezgak pashshasi tarqatadi. Bezgak pashshasi odamning qonini so'rib, qondagi og'riq qo'zg'atuvchi parazitni sog'lom odamni cho'qish orqali uning qoniga qo'shiladi va kasallikni tarqatadi. Bu termin eski turkiy tilda "qaltirash" ma'nosini ifodalovchi bez fe'liga so'z yasovchi affiksning qo'shilishidan yasalgan bo'lib, " *tákirar* " ma'nosini anglatadi.

Beyimlesiw - o'simlik va hayvonlarning ichki va tashqi tuzilishi, fe'l-atvori, hayot kechirishi va boshqalar ham o'zlari hayot kechiradigan tashqi muhit sharoitiga moslashishi, moslashishi. Bu termin umumturkiy tillarga umumiy so'z hisoblanadi.

Puwlaniw - o'simlik barglarining suvni bug'lantirishi, hayvonlarning terlashi, o'simlik va hayvonlarning nafas olishi, namlikning tuproq yuzasidan bug'lanib uchib ketishi ko'rinishida suvning atmosferaga o'tishi. Bu termin eski turkiy tilidagi " *gaz holatida bo'lish* " ma'nosini bildiruvchi "bug'" [9;267] so'ziga so'z yasovchi affikslarning qo'shilishidan yasalgan termin.

Qum termini ko'plab turkiy tillarda ayrim tovush xususiyatlari bilan ishlatiladi. Masalan, o'zbek, qozoq, qoraqalpoq tillarida *qum*, ozarbayjon, turk tillarida *gum*, turkman tilida *gum* shaklida ishlatiladi.

Jawin so'zi turkiy tillarning ko'pchiligida ishlatiladi: *yamg'ur-yeshin* (*uyg'ur*), *yo'gin-sochin* (*ózbek*), *jaan-chachin* (*qirg'iz*), h.k. Turkiy tillarda yomg'ir so'zi bilan birga qator *ja'nbir* so'zi ham ishlatiladi. Yomg'ir va chashma so'zlarining kelib chiqishi - *ja'nbir* so'zi, turkologlarning fikriga ko'ra, ya'ni fe'l o'zagiga -mur o'li affiksining birikishi orqali yasalgan. Shunda u dastlabki yomg'ir-mur metateza hodisasiga uchragan, ya'ni tub so'zning oxiridagi -g'/-u/-a tovushi bilan unga qo'shilgan qo'shimchaning dastlabki tovushi (-m) o'rin almashgan, buning natijasida uyg'ur, o'zbek, no'g'ay, boshqird kabi tillarda *yamg'ur/yomg'ur/yamg'ir, yamg'ur* shakliga o'tgan. Yomg'ir va yomg'ir so'zlari o'rtasidagi bog'liqlik borasida "Qozoq tilining qisqacha etimologik lug'ati"da: "Turkiy tillarda *jawin* va *ja'nbir* so'zlari o'rtasida semantik farqlanish sezilmaydi. Shuning uchun ularni tub so'zlar deb qarash mumkin." Darhaqiqat, bu ikki atama bir xil ma'noni anglatib tilimizda unumli ishlatiladi, lekin *jawin* atamasi termin ma'nosida ham qo'llansa, *ja'nbir* so'zi badiiy asarlar va og'zaki so'zlashuv tili uchun xosdir. Shuningdek, turkiy tillarda *jawin-shashin* juft so'zi ham tez-tez qo'llanib, umumiylik, ko'plik ma'nosini anglatadi. Keltirilgan juft so'z tarkibidagi soch komponenti qoraqalpoq tilida yakka holda ma'no ifodalamaydi va juft so'zning bir sinonimi sifatida ishlatiladi. *Shashin* so'zining kelib chiqishi haqida olimlar tomonidan quyidagicha fikr bildiriladi: tuva tilida sochin (yomg'ir, qor, qor, tuman, yomg'ir) ma'nosida chashqin so'zi ishlatiladi. Xuddi shunday hozirgi uryanxay tilida chas - yomg'ir, mo'g'ul tilida chasun - qor degan ma'noda ishlatiladi. Qozoq tilshunosligida soch so'zi etimologiyasi bo'yicha soch fe'liga -in ot yasovchi qo'shimchasining qo'shilishi orqali soch nomi hosil qilingan deb ko'rsatiladi. [6;217].

Xulosa. Demak, turkiy tillarga xos terminlar asosan qardosh tillarning barchasida bir xil ma'noda, faqat fonetik o'zgarishlarga uchragan shaklida ishlatiladi: *japirraq* turkiy tilda *yaprak*, uyg'ur tilida *yapraq*, o'zbek tilida *yaproq*, tatar tilida *yafraq*, turkman lahjasida *yarpaq*, ozarbayjon tilida *yarpaq*, qumchiq tilida *yorpaq* shaklida ishlatiladigan bo'lsa, *quyin* termini

qozoq tilida *quyun*, nog'oy tilida *quyun*, bashqurt tilida *quyum*, xakas tilida *xuyun* shaklida ishlatiladi. [10;116]

Turkiy tillarga umumiy ekologik terminlarning aksariyati tabiat va atrof-muhitga nisbatan qo'llanilib, keng tarqalgan. Shuning uchun bu guruhga kiruvchi terminlar oddiy so'zlar kabi hammaga tushunarli bo'lib keladi. Turkiy tillarga umumiy ekologik terminlar chiqishi bir xil so'zlar bo'lgani bilan, vaqt o'tishi bilan fonetik o'zgarishlarga uchragan. Biroq, leksik-semantik xususiyati, ma'nosi deyarli barcha turkiy tillarda bir xil ma'noni anglatadi.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Ахметьянов Р.Г. Общая лексика материльной культуры народов среднего поволжья. Москва, «Наука», 1989, 5-бет.
2. Berdimuratov E. Qaraqalpaq tili terminleri. Nókis, "Bilim", 1999. 56-bet.
3. Галиева
4. Jumanov M.A. Ekologiya. Toshkent, "Sano-standart" 2017, 203-bet.
5. Қарақалпақ тилиниң түсиндирме сөзлиги. (IV том) Нөкис, "Қарақалпақстан", 1992, 197-бет.
6. Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі, «Ғылым» баспасы. Алматы. 1966.
7. Қайдар Ә. Ғылымдағы ғұмыр. Қазақ тілі этимологиясының ғылымы-теориялық негіздері(VI том). Алматы, «Сардар», 2014, 8-бет.
8. Қосанов О., Қосанов С. Экология терминдерінің түсіндірме сөздігі. Алматы, Шартарап, 2000, 54-бет.
9. Рахматуллаев Ш.Ўзбек тилининг этимологик луғати.Тошкент, «Университет», 2000, 359-бет.
10. Этимологический словарь тюркских языков. Москва, «Наука» 1989.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ**

№ 8 (4) – 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

**Ижтимоий-гуманитар фанларнинг
долзарб муаммолари**” электрон
журнали 2020 йил 6 август куни 1368-
сонли гувоҳнома билан давлат
рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой
тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-
уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).